

7

DFA inceleme

13 KASIM 1987

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

7. Sayı

Özdem Kardeşler Matbaası
İstanbul — 1986

ŞEYH MUHAMMED NAZMÎ VE BAZI
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Dr. Osman TÜRER

Tasavvuf Tarihi Araştırma
Görevlisi

A. KISA HAYAT HİKAYESİ :

«Bu 'abd-i 'âciz-i hâtî'- ahkar
Muhammed Nazmi-i miskin-i afkâr
Stâmbul maskat-ı ra'sım mekânım

Bin otuz ikide doğdum zamânım.» (1).

mısralarında doğum yerini ve zamanını bildiren Şeyh Muhammed Nazmî Efendi, 1032 H./1622 M. yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Aslen Trabzon'lu olan babası Ramazan Efendi, İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Varlıklı bir tüccar olup, salih bir zattı (2). Onun da babası Rüstem Efendi'dir (3).

Küçük yaştan itibaren düzenli bir eğitim gören Nazmî Efendi, eşrâftan olan dayısı Hattat Fazlullah Efendi'den Kur'ân okumuş, ayrıca Dersiâm Karâ Süleyman Efendi, Yeni Kapı Mevle-

(1) Şeyh Muhammed Nazmî, «Mi'yâr-ı Tarikat-ı İlâhî», vrk. 2b, Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, No. 693.

(2) Şeyhî Mehmed, «Vakâyi'u'l-Fuzalâ», c. II, s. 187, Üniversite (İst.) Ktp. T.Y. No. 3216.

(3) Müstakim-zâde Süleymân Sa'deddin, «Hülâsatü'l-Hediyye», vrk. 59b, Millet Ktp., Ali Emiri, Şer'iyye, No. 1082.

vi-hânesi şeyhi Sübbûhi Ahmed Dede ve Şeyh el-Hâc Ahmed De-
de'den şer'î ilimlerle Arapça ve Farsça'yı tahsil etmiştir (4).

O, genç yaşta tasavvuf sahasına da ilgi duymuş (5), ilk ön-
celeri Mevlevî tekkelerine gidip gelmesine rağmen, daha sonra
yirmibeş yaşında iken Halvetiyye şeyhlerinden Abdül'Ehad Nû-
rî Efendi (ö. 1061/1650)'ye (6) intisab ederek Halvetiyye tarikatı-
na sülûk etmiştir (7). Zahirî ve batını ilimlerde tam bir vukûf
sahibi olup, bundan dolayı devrinde her tabakadan insana ken-
disini kabul ettiren ve bu arada bilhassa tasavvufî sahada olmak
üzere pek çok eser yazan Şeyh Nûrî Efendi'nin murâkabesi altın-
da, tasavvuf yolunda önemli mesafeler katetmiş, ne var ki dört
sene sonra Nûrî Efendi vefat etmiştir. Bunun üzerine Nazmî
Efendi bir başka şeyhe intisâb etmemiş, almış olduğu manevî işa-
retler neticesinde, Nûrî Efendi'nin şeyhi olan Abdül-Mecid-i Si-
vâsî'nin rûhaniyyetine tâbi olarak seyr-i sülûkünü devam ettir-
miş ve tamamlamıştır (8).

Bu şekilde «tekmil-i usûl ve fûrû» ve «tahsil-i âdâb-ı tarikat»
eyleyen Şeyh Nazmî Efendi, otuzüç yaşında Şehremini civarın-
daki Yavaşca Mehmed Ağa tekkesine şeyh ve tekkenin camiine
imam tayin edilmiştir (9). Seksen yıla varan ömrünün geriye
kalan kısmını bu tekede müridlerini ve halkı irşâd etme gayre-
tiyle geçiren Nazmî Efendi, bu arada İstanbul'un bazı camile-
rinde vâizlik görevi de yapmıştır. Bu câmiler şunlardır : Müftî
Sun'ullah Efendi camii (10), At Pazarı'nda Hüseyin Bey ca-
mii (11), Bâyezid camii (12) ve «Vâlide Sultan» diye bilinen
Turhan Hatice Sultan camii (13). Bu durum, Nazmî Efendi'nin,

(4) Şeyh M. Nazmî, «Hediyetü'l-İhvân», vrk. 123a-b, 240a, Süleymaniye
Ktp., Râşid Ef., No. 495; Müstakim-zâde, a.g.e., vrk. 59b.

(5) M. Nazmî, «Hediyetü'l-İhvân», vrk. 123b-124a.

(6) Bu şeyh hakkında teferruatlı bilgi için bkz. A.g.e., vrk. 150a-245a.

(7) A.g.e., vrk. 124a.

(8) A.g.e., vrk. 102b; Müstakim-zâde, a.g.e., vrk. 59b.

(9) Müstakim-zâde, a.g.e., vrk. 59b; Mehmed Süreyyâ, «Sicill-i Osmânî»
c. IV, s. 560, Matbaa-i Âmire, İst., Tarihsiz.

(10) Nazmî Efendi, «Hediyetü'l-İhvân», vrk. 88a.

(11) Hüseyin Vassâf Bey, «Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr», c. III, s. 371-372, Sü-
leymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, No. 2305-2309.

(12) Müstakim-zâde, a.g.e., vrk. 59b.

(13) A.g.e., vr., 59b.

ilmi ve faziletiyle devrinde temayüz etmiş bir şahsiyet olduğuna yarı bir delil sayılabilir.

Sürdürmüş olduğu irşâd faaliyeti sırasında pek çok kimseyi irşâd edip; birçok kimseye hilâfet verdiği (14) gibi, kendisi de bütün gayretiyle mücâhede ve riyâzete devam etmiş, bu arada birkaç defa «halvet» çıkarmış (15), böylece «merâtib-i nefis»i tekmil eylemiştir. «Tezkire» sahibi Sâlim Efendi'nin onun hakkında söylemiş olduğu şu ifadeler de onun toplum içerisinde nasıl bir yer işgal ettiğini dile getirmektedir : «Gürûh-ı meşâyih-i kirâm, zamân-ı hayâtlarında vücûd-i âlileriyle iğtinâm idenlerdi. Şeb u rûz halvet-hânelerinde «ilm u 'ibâdetle mukim ve 'ilm-i zâhir ve bâtında zihn-i şerifleri müstakim bir zât-ı sûtûde-sifât idi.» (16).

1074H./1663 M. yılında Sultan IV. Mehmed devrinde gerçekleştirilen Uyvar seferine de Ordû-yı Hümâyûn şeyhi olarak iştirak eden Nazmi Efendi (17), 24 Şevval 1112 H./ 3 Nisan 1701 M. Pazar günü ahirete irtihâl eylemiştir (18). Vefatına devrin bazı şairleri tarih düşürmüşlerdir. Bunlardan ikisini nakletmekle yetiniyoruz.

Acı Çeşme'li Mehmed Efendi şu şekilde tarih düşürmüştür:

«Kutb-ı a'zam gavs-ı ekrem hazret-i Nazmî-i be-nâm
Hem-ism-i Fahr-i 'Âlem sadr-ı bedr-i evliyâ.
Nûr-ı ezher sırr-ı ekber şems-i milel nazm-ı Dîn
Kâşif-i mermûz-ı vahdet şems-i cem'-i asfiyâ
'Âkıbet hubbû'l-vatan cezb idüb anı bi't-tamâm
Bu mecâzî varlığı terk eyleyüb buldu «fenâ».
Lafzen ve ma'nen didi târih-i fevtin Sa'diyâ:
İtdi bir yüz on iki cennet-i Me'vâ câ.» (19).

İsmi bilinmeyen bir başka şâir de şu tarihi düşürmüştür:

«Eyleyüb zâtın âyine-i 'irfan-ı İlâh
Gavs-ı 'arş olmuş idi Şeyh Muhammed Nazmi.
Sâdesin kıl dem-i fevtinde bu beytin tarih :
Oldu 'ukbâya revân rûh-ı Muhammed Nazmî.» (20).

(14) A.g.e., vrk., 60a-b.

(15) Nazmi Efendi, A.g.e., vrk. 106a, 203a.

(16) Kazasker Sâlim Ef., «Tezkire-i Sâlim», s. 672-673, İst., 1315H.

(17) Müstakim-zâde, a.g.e., vrk. 59b.

(18) A.g.e., vrk. 59b; Şeyhi Mehmed, A.g.e., c. II, s. 187.

(19) Müstakim-zâde, a.g.e., vr. 60 a.

(20) A.g.e., vrk. 60 b.

Vefatından sonra, oğulları Abdurrahman Rafiâ ile Abdülmecid Efendi, sırasıyla babalarının makamında irşâd faaliyetini devam ettirmişlerdir (21).

Şeyh Nazmi Efendi, fazla olmamakla birlikte eser yazmaktan da geri durmamıştır. Onun beş tane eseri olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda «Diyân» sahibi bir şâir olan müellif, eserlerinin çoğunu manzûm olarak kaleme almıştır. Bu eserler şunlardır :

1. «Hediyetü'l-İhvân» : Yegâne mensûr eseri olup, hayatının son yıllarında kaleme aldığı bu eser, Nazmi Efendi'nin en büyük eseridir. Halvetiyye tarikatının Şemsiyye (sonraları Sivâsiyye) kolunun meşâyih silsilesini teşkil eden yedi şeyhin hal tercemeleri ve menkıbelerini ihtiva etmektedir. Bu şeyhler sırasıyla şunlardır : Şeyh Yûsuf-ı Mahdûm (ö. 890/1485), Şeyh Muhammed Rukiyye, Şeyh Şahkubâd-ı Şirvânî, Şeyh Abdülmecid-i Şirvânî, Şeyh Şemseddin Ahmed-i Sivâsi, Şeyh Abdülmecid-i Sivâsi ve Şeyh Abdülehad Nûri (ö. 1061/1650). Bilhassa son iki şeyhle ilgili bölümlerde, devrinin dinî, tarihî ve sosyo-kültürel özelliklerine de önemli ölçüde ışık tutan bu eser, sahasında temel kaynaklardan sayılan kıymetli bir eserdir (22).

2. «Mi'yâr-ı Tarikat-ı İlähî» : 954 beyitlik bir mesnevi olup, «seyr-i nüzûli» ve «seyr-i Urûci» adı altında âlemin yaratılışı ile insân-ı kâmilin Allah'a yükselişini ve «etvâr-ı şeb'a» adı verilen, nefsin yedi mertebesi konusunu işleyen bir eserdir (23).

3. «Sırr-ı Ma'nevi» : Mevlânâ'nın «Mesnevi»sinin birinci cildinin Türkçe manzûm tercemesidir (24).

4. «Divân» : 63 varaktan müteşekkil olup, tasavvufî divânlar arasında mütâlaa edebileceğimiz bir eserdir (25).

(21) A.g.e., vrk. 60 b; Şeyhi Mehmed, a.g.e., c. II, s. 187.

(22) Bu eser, tarafımızdan edisyon-kritik usulüyle transkribe edilerek teferruatlı bir şekilde incelenmiş bulunmaktadır. «Şeyh Mehmed Nazmi, Hayatı, Eserleri ve Hediyetü'l-İhvân'ı» adı altında, Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi kütüphanesinde, tezler arasında mevcuttur.

(23) Bkz.: Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, No. 693; Üniversite (İst.) Ktp., A. 4082.

(24) Bkz.: Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, No. 693.

(25) Bkz.: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine Kitapları No. 920.

5. «Mev'ıza-i Mücâhede» : Hiçbir nüshasına rastlayamadığımız bu eserin varlığından Müstakim-zâde haber vermektedir (26).

B. BAZI TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ :

Şeyh Muhammed Nazmî Efendi, kendi devrinde Anadolu'da oldukça yaygın durumda bulunan «vahdet-i vücûd» felsefesinin etkisi altında kalmış bir şahsiyettir. O bu özelliğini bilhassa «Divân»ında olmak üzere bütün eserlerinde aksettirir.

«Ey dil ne bu fikr-i mihnet-i bûd u nebûd
Bu mertebeye iner mi hiç ehl-i şuhûd?
Kâlâ-yı sivâyı âteş-i aşka yakub,
Bâzâr-ı «fenâ»da eyle isbât-ı vücûd.» (27).

diyen Nazmî Efendi,

«Bize meslek olubdur râh-ı «vahdet»,
Gelür mi bir vücûda hiç kesret?» (28).

beyitiyle de kendisinin bu meslekte olduğunu ifade eder.

1. «Ene'l-Hak» sözü karşısındaki tavrı :

«Vahdet-i vücûd» felsefesini benimsemiş olan Nazmî Efendi, tabii olarak Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)'un bu sözünü tasvip eder (29). Ancak, bu sözle ilgili olarak önemli bir hususa dikkâti çeker. Şöyle ki; kendisinde ilâhî sıfatlar tecelli etmemiş ve gerçek manada «fenâ fi'llâh» mertebesine ermemiş olan kişiler bu sözü ağızlarına almamalıdır. Aksi halde küfre girmiş olurlar. O bu hususta şunları söyler :

«Kudret-i Hakk ile kâdir ve kuvvet-i Hakk ile kavî olmayan kimseye bu da'vâ-yı lâf u güzâf küfr-i bâtıldır. Meğer Hüseyin bin Mansûr Hallâc gibi bi'l-küllîye «fenâ-ender-fenâ» olub, vücûd-ı Şecere-i Tûr mesâbesinde, lisânında nâlık olan Cenâb-ı

(26) Müstakim-zâde, a.g.e., vrk. 59 b.

(27) Divân, vrk. 54 b.

(28) Mî'yâr-ı Tarikat-ı İlâhî, vrk. 3 b.

(29) A.g.e., vrk. 26 b.

Hakk, Şecere-i Mûsâ'dan «İnni ene'llâh» dediği gibi olsa, bi-hasebi'l-hakika be's yokdur... Ammâ Şeri'at-ı mutahharada te'viline kâdir olamazsa küfrüne hükm iderler. ... Bir-iki düş ve hayâl ile sırr-ı «fenâ»ya vâsıl oldum i'tikâdında olub, beşerriyeti bi'ttamâm yerinde ve «ene ene» dirken «ene'l Hakk» diyen kimesne Şeri'at'da kâfir olub, katli vâcib olduğu gibi, hakikatda da evcebdir. ... Pes, «ene'l-Hakk» diyen kimesne, vücûd-ı 'unsurisini vücûd-ı Hakkâniye tebdil idüb, (وجودك ذنب لا يقاس عليه

(30) berzahından halâs olmağa muhtâcdır. Hat-tâ kendinde şu'ûr olmavub, erbâb-ı Şer' dahi ma'zûr tutalar.» (31).

Şu halde, bu sözü söylemek herkes için câiz değildir. Onu ancak seyr-i sülûkta yüksek mertebelere ulaşmış olan ve Şeriat nazarında lâyıki vechile te'vil ve izah edebilen kimseler söyleyebilirler. Bunun dışındakiler için ise bu, tehlikeli bir sözdür. Nazmî Efendi bir başka yerde de nefsin yedi mertebesinden dördüncüsüne, yani «nefs-i mutmainne»ye ve daha yukarıdakilere ulaşan kimselerin bu sözü söyleyebileceklerini, daha aşağı derecelerde olanların ise buna selâhiyetleri olmadığını belirtir (32).

2. Âlemin yaratılışı ve insanın yaratılış gayesi hakkındaki düşünceleri :

«Vahdet-i vücûd nazariyesini benimsemiş bir şahsiyet olarak, bu konuda, kendisinden önce yapılan izah tarzlarına uygun bir kanaata sahiptir. Bu nazariyeyi benimseyen herkesin kabul ettiği gibi, Allahu Teâlâ'nın varlıklar âlemini yaratmasının yegâne sebebişu kudsî hadisteifade edilmiştir «Gizli bir ha-

(كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرفي فخلقت الخلق لأعرفي)

zîne idim. Bilinmek istedim, mahlûkâtı yarattım ki bilineyim.»

(30) «Senin varlığın (kendini var kabul etmen) başlı başına bir günah-
tır. Onunla bir başka günah kıyas edilmez.»

(31) Hediyyetü'l-İhvân, vrk. 48 a - b.

(32) Mi'yâr-ı Tarikat-ı İlâhî, vr. 25 b - 28 a.

(33) Bunun hadis olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Mutasavvıflar kudsî hadis olarak kabul ederken, bilhassa «vahdet-i vücûd» felsefesini kabul etmeyenler hadis olmadığını iddia ederler. İbn Teymiye, Zerkeşi ve Askalâni bunlardandır. (Aliyyü'l-Kârî, «Mevzuâtü'l-Küb-râ», Tahkik, M. es-Sabbâğ, s. 273, Beyrut, 1391 H.).

(33). Buna göre Allah, zâtının başkası tarafından bilinmesini arzu etmiş ve bu arzu, bütün âlemlerin, varlıkların ve insanların yaratılmasında yegâne sebebi teşkil etmiştir.

Ancak bu yaratılma işi ve ilâhî arzunun tahakkuku da belli bir seyir takip ederek, tetrici bir şekilde gerçekleşmiştir. Nazmî Efendi bu seyri şu şekilde izah eder :

Önce, «seyr-i nüzûli» veya «beş ruhsal iniş» adını verdiği, yaratılışın beş safhasından bahseder. Bunlar sırasıyla şunlardır :

1. «Mutlak gayb» veya «ehadiyyet» âlemi.
2. «Ceberût» veya «vâhidiyyet» âlemi.
3. Ruhlar âlemi. Bu safhada da şu sıra câridir :
  - a) Peygamberlerin ruhları.
  - b) Velilerin ruhları.
  - c) Sâlih mû'minlerin ruhları.
  - d) Fâsık mü'minlerin ve kâfirlerin ruhları.
4. Cisimler (eşbâh, nâsût) âlemi.
5. İnsan.

Böylece, yaratma olayı gerçekleşmiştir. Fakat sözü edilen ilâhî arzu henüz tahakkuk etmemiştir. İşte bu andan itibaren ayrı bir seyir söz konusudur ve bu seyir insan rûhunda ve kalbinde cereyan eder. Bu seyre de «seyr-i 'urûci» veya «yedi ruhsal yükseliş» adını verir. Ancak burada insanın gayreti ve kendisini bu yola adanması söz konusudur. Seyrin bu safhasını da şu merhaleler teşkil eder :

1. Nefs-i emmâre.
2. Nefs-i levvâme.
3. Nefs-i mü'hime. Bu üç mertebede, Allah ile insan arasındaki zulmânî (karanlık) perdeler kalkar.
4. Nefs-i mutmainne.
5. Nefs-i Râziye.
6. Nefs-i Merziyye.

7. Nefs-i kâmile. Bu dört mertebe ise, nûrânî perdelerin, ortadan kalktığı mertebelerdir.

İşte, yaratılış itibariyle insanın asıl gayesi, bu mertebelerin (makamların) her birisini aşip, Allah'ı bilmek ve O'na ulaşmaktır. Böylece insan, kendisinden gelmiş olduğu «Mutlak gayb» âlemine (Allah'a) kavuşmuş olacaktır. Nitekim, «Vatan sevgisi imandandır.» sözü de bu gerçeği dile getirmektedir. Yani insanın ruh cephesi yaratılış itibariyle, geldiği yere yani Allah'a kavuşma arzusu içerisindedir. İnsan ancak bu arzusunu gerçekleştirdiği takdirde hakiki huzura ve mutluluğa kavuşur. Aksi takdirde daima hasretlik duygusu içerisinde bulunur. Buna karşılık, insanın bedeni varlığı ise yaratılış itibariyle madde âlemine bağlıdır ve daima o âlemlerle ilgilenme arzusundadır. Nefis ve şeytan da insanı o istikamete doğru yöneltirler. Bu durum karşısında insana düşen vazife, bu iki zıt istikametten, Allah'a doğru olanına yönelmek ve o yolda gayret etmektir. Gerçek insan da, bu uğurda çalışan ve asıl gayesini unutmayan kimsedir. Böyle kimseler, Allah katında meleklerden de üstündürler. Fakat bu yolu tercih etmeyip, asıl gayesini unutan ve nefisle şeytanın arzusuna uyarak gönlünü Allah'ın dışındaki şeylere (mâ-sivâyâ) bağlayan ve onlarla alâkadar olan kişiler ise, Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle hayvanlardan da aşağı durumdadırlar (34). Bundan dolayı Nâzmi Efendi bir beyitinde şöyle der :

«Revâ mı 'âlem-i kübrâ iken sen,
İdesin 'âlem-i esfelde mesken?» (35).

Bu şekilde «seyr-i 'urûci»nin mertebelerini tamamlayan kimseler «vusûl» mertebesine ermişlerdir ki, bunlara «insân-ı kâmil» denir. «Kemâl» mertebesini elde etmiş olan insan, bütün âlemlerin bir özeti mahiyetindedir. Onun için insana «küçük âlem», âlemlere de «büyük insan» demişlerdir.

Konunun başında ifade edilen ilâhî arzu, bütün bu «seyr»lerin tamamlanmasıyla gerçekleşmiş olur (36).

(34) A'râf, 179.

(35) Mi'yâr, vrk. 5 a.

(36) Bütün bu hususlarda daha geniş açıklamaları için bkz.: «Hediye-tül-İhvân», vrk. 1 a - 4 a, 54 a - b; Mi'yâr, vrk. 3 b - 6 a.

İşte, «insan»ın bu âlemde işgal etmiş olduğu mevki ve varlıklar içerisindeki mümtaz yeri burada kendisini göstermektedir. Hadis olduğu iddia edilen «Kendini bilen Rabbi'ni bilir.» sözündeki sırrı da bu izahlarda aramak gerekir. Nazmî Efendi'nin bu meyanda söylemiş olduğu bir beyit de şudur :

«Kendi zâtın bilmeyen, bilsin mi Yezdân neydiğin?
Nutkunu fehm itmeyen, bilsin mi Kur'ân neydiğin?» (37).

Görüldüğü gibi, bütün bu izah tarzları, Nezmî Efendi'nin «vahdet-i vücûd» nazariyesini (38) benimsemiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla beraber O, bu hususta teyakkuzu da elden bırakmamakta, «hulûl», «tenâsüh» ve «ittihâd» gibi İslâm itikadî ile bağdaşmayan bir inanca yönelme tehlikesini görmekte, bunları kesin olarak reddetmektedir. Bu konuda şunları söyler:

«Tenâsüh zann olunmasın bu ahvâl.
Tenâsüh bâtlı andan eylemem kâl.
Tanâsüh hem tabî'i hem hulûli.
Hatâ idüb yanıldı toğrı yoli.
Bize meslek olubdur râh-ı «vahdet».
Gelür mi bir vücûda hiç kesret?»

Çünkü der, «a'yân»ın burnu «vücûd»un kokusunu bile almamıştır. «Kesret» gibi gözükken şeylerin hepsi izâfidirler. Onların gerçek varlıkları yoktur. «Tenâsüh» ve «hulûl»ün söz konusu olması için, birden fazla varlık olması gerekir. Halbuki bir tek varlık vardır, o da «Vücûd-ı Mutlak» olan Allahu Teâlâ'nın varlığıdır (39).

Görüldüğü gibi, O'nun düşünce sisteminde «Mutlak Varlık»la «izâfî varlıklar»ı aynileştiren her türlü «Panteist» düşüncenin asla yeri yoktur. Hattâ O'na göre «Bütün âlemler Allah'tır.» demek küfürdür ve çok büyük bir hatadır. Çünkü eşyanın gerçek vücûdu yoktur. «Vücûd-ı Mutlak» ancak Allah'tır. Ne

(37) Hediyyetü'l-İhvân, vrk. 54 b.

(38) Bu nazariye hakkında geniş bilgi için bkz.: Ferid Kâm, «Vahdet-i Vücûd», İst., 1331 H.; Cavid Sunar, «Vahdet-i Vücûd Vahdet-i Şühûd Meselesi», Ank., 1960; Hilmi Ziyâ Ülken, «İslâm Düşüncesi», s. 149-174, İst., 1946; Ebu'l-Alâ Affifi, «Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi», Trc., Mehmet Dağ, Ank., 1975.

(39) Mi'yâr, vrk. 3 b.

var ki, bu sırrı ve incelikleri anlamak kolay değildir. Bunu ancak «ârif-i billâh» olan kimseler anlayabilirler.

Nazmi Efendi, bir sâlikin bütün mertebeleri katedip, «ârif-i billah»-bir kişi olabilmesi ve «vahdet»in gerçek sırrına erebilmesi için de, kendisinde şu üç özelliği toplaması gerektiği üzerinde durur:

1. Şeriat'a sarılmak. O bu hususta şunları söyler :

«Kim ide habli Şer'a i'tisâmı,
Olur makbûl anın cümle kelâmı.
Sarây-ı «vuslat»ın bu oldu bâbı.
Kim eylerse bu bâba intisâbı,
Olur ol pâdişâh-ı mülk-i «ma'nâ».
Olur makbûl-i Hakk; mahbûb-ı Mevlâ.
O kim Şer'-i Şerif'e hem-dem olmaz,
Didiler 'arifân: 'Ol adam olmaz'.
O kim Şer'-i Şerif'i ide inkâr,
Odur mülhid, odur zındık zinhâr.» (40).

2. Ahlâkı temizleyip, Allah'ın makbul bir kulu olmak. O bu hususta oldukça sert bir tavır alır ve ahlâkı temiz olmayanları hayvan olarak nitelendirir :

«Mühazzeb olmayan olur mu insân?
Bence insân değildir, belki hayvân.
Tarîk-ı Hakk'da budur rûkn-i a'zam.
Kişi olub mühezzeb, ola insân.»

Bu meyanda, peygamberlerin ve velilerin de ahlâkı temiz kimseler olduklarını belirtir (41).

3. İlim ve irfan tahsil etmek. Böylece insan' gizli ve açık her şeye vâkif olabilir.

Peygamberlerin ve velilerin de asıl maksatları, bu hususları gerçekleştirip, «vahdet»in sırrına erebilmek, Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen «ev ednâ» (42) makamını elde etmiş bir «ârif-i billâh» olmaktır (43).

(40) Mi'yâr, vrk. 6 b.

(41) A.g.e., vrk. 6 b.

(42) Necmî, 9.

(43) Mi'yâr, vrk. 6 b.

3. Tasavvuf yoluna girecek olan bir kimsenin dikkât etmesi gereken şeyler :

Şeyh Muhammed Nazmî Efendi, bir kimsenin seyr-i sülûka başlarken bazı şeyleri yerine getirmesi gerektiğini belirtir. Bunlar ana hatlarıyla şunlardır :

Bu yola tâlib olan bir kimsenin her şeyden önce mânâ ehli, kâmil bir mürşide tâbi olması gerekir. İnsan her ne kadar ilim sahibi olsa da, yine de ona bir mürşid lâzımdır. Mürşidi olmayanın mürşidi şeytan olur. Nitekim Hz. Peygamber (S.A.S.)'in mürşidi Allahu Teâlâ ve Cebrâil (A.S.)'dir. Yine, Hz. Mûsâ'nın mürşidi de Hızır (A.S.) idi. O halde, «İnsanın mürşidi Kur'ân'dır.» demek doğru değildir. Çünkü, O'nu herkes tam olarak anlayamaz. Kur'ân'ı kendi başına izah ve te'vil etmeye kalkanlar dalâlete sapabilirler. Herhangi bir âyete çeşitli mânalar verilmiş olması da bundandır. Ümmetin ihtilâfının rahmet olması ise müctehidler için söz konusudur, avâm için değil. Dolayısıyla, bu yola giren bir kimsenin mutlaka kâmil bir mürşide ihtiyacı vardır.

Ancak, insan mürşidini seçerken son derece dikkâtli olmalıdır. Çünkü şeyh görünen taklidciher pek çoktur. Noksan bir şeyhe tâbi olmak ise, şeytana tâbi olmaktan farksızdır. Bu da insanın Hakk'ı bulmak isterken küfre gitmesine sebep olur (44).

Bu yolun yolcusunun ikinci vazifesi, hâlis bir niyetle Allah'a kavuşmaya niyet etmektir. Çünkü insanın niyeti ne ise varacağı yer orasıdır. Hâlisâne bir niyetle bu yola giren kimseye Allah birtakım lütuflarda bulunur. Nazmî Efendi bu duruma bizzat kendisini örnek gösterir :

«İnâbet idicek bu 'abd-i ednâ,
Bu güne oldu bana lutf-i Mevlâ.
Gözümden mahv olub cümle mezâhir,
Vücûd-ı Mutlak oldu bana zâhir.
Vücûdum dahî oldu mahv-ı mutlak,
Vücûd-ı Hakk kalub ancak muhakkak.
Ledünni ilmi zâhir oldu ol dem.
O 'ilmin hâcesi Allahu A'lem.» (45).

(44) Mi'yâr, vrk. 6 b - 7 b.

(45) A.g.e., vrk. 8 a.

Üçüncü vazifesi, o zamana kadar işlemiş olduğu bütün günahlarından tövbe etmek ve kendisini affetmesi için Allah'a ilticâ etmektir. Çünkü bütün kapılar tövbe ile açılır (46).

Nihayet bu kimse, bağlanmış olduğu müşşidine kendisini tam olarak teslim etmelidir. Bu teslimiyet, cenaze yıkayanın elinin altındaki cenazenin ona teslimiyeti gibi olmalıdır. Şeyhine bu şekilde teslim olmayan sâlik, «tekmil-i nefis» edip kemâle eremez (47). O, şeyhe teslimiyet ve ona hizmet anlayışını bir şiirinde şu şekilde ifade eder :

«Kâ'be-i ehl-i vefâdır âsitân-ı evliyâ.
Hıdmet idenler olurlar mazhar-ı feyz-i Hüdâ.
Hıdmetini saltanat mazhar-ı feyz-i cihân.
Devlet-i dünyadan evlâdır bilürsen bu sana.
Her ne hıdmet sana emr eylese şeyhin sen eğer
Terk idersen, oldun İblis-i tarikat bî-mirâ.
Şeyhle bi'at Cenâb-ı Hakk'la bi'at oldu çün.
'Ahdini bozarsan, oldun hışm-ı Hakk'a mübtelâ.
Emrini emr-i Hüdâ bil, nehyini nehy-i Hüdâ.
Tâ olasin mazhar-ı sırr-ı Rasûl-i Müctebâ.» (48).

Bütün bu şartlara riâyet eden kimse, seyr-i sülûka başlama-ya ve bu yolda mesafe katetmeye ehliyetli olan kimse demektir.

4. Şeriat'a uyma hususundaki kesin tavrı :

Mutasavvıfımız Şeyh Nazmî Efendi, cesurâne bir şekilde «vahdet-i vücûd» sahasına dalıp, o konuda söz söyleyen bir kimse olmasının yanı sıra, bu yolun câzibesine kapılarak dini vecibelerini ihmâl eden, hattâ ve hattâ onların lüzumsuzluğunu iddia eden kimseler gibi bir tutum içerisine girmemiş, bilâkis «Şeriat - tarikat - ma'rifet - hakikat» teselsülünü şahsında tatbik etmesini bilmiş bir şahsiyettir. O, Şeriat'a bağıllık olmadan bu yolda hiçbir mesafe katedilemeyeceğini ve hiçbir neticeye ulaşamayacağını bilmiş, bu konu üzerinde ısrarla durmuştur. O, Şeriat'a sarılmayan bir kimsenin, «ârif»ler nazarında adam-

(46) A.g.e., vrk. 8 b.

(47) A.g.e., vrk. 9 a-b.

(48) Hediye-tü'l-İhvân, vrk. 61 b kenarı.

dan sayılmayacağını, «vuslat» sarayının kapısının Şeriat'a sarılmak olduğunu, Şeriat'ı inkâr edenin ise «mülhid» ve «zındık» olacağını ifade etmektedir (49). O, Ehl-i Sünnet itikâdına dört elle sarılmış, bu konudaki titizliğinden dolayı, kendi muâsırı olan Şeyh Niyâzi-i Mısri'yi bazı fikirleri sebebiyle tenkit etmiş ve bu yüzden araları açılmıştır (50).

Farz ibadetlerin yanı sıra pek çok nâfile ibadetle de meşgul olan Nazmî Efendi'nin, ibadetlere bakış açısı hakkında bir fikir vermesi bakımından, «namâz»a dair söylemiş olduğu şu sözler oldukça dikkât çekicidir :

«Namâz ile bilinür küfr ile imân.
Namâz ile olur kişi müslimân.
Ayıran mü'mini kâfirden el-hakk,
Namaz oldu didi Ahmed muhakkak,
Namâz oldu necât u nür u imân.
Namâzı kılmayan Firavn u Hâmân.» (51).

O'nun, kâmil bir insan olabilmenin ilk şartı olarak Şeriat'a sarılmayı kabul etmesi de bu konudaki kesin tavrının bir işaretidir. Nihayet O'nun bu konuda söylemiş olduğu şu beyit, bu meseleye ne derece önem verdiğini, hiçbir izaha lüzum bırakmayacak şekilde açıkça ortaya koymaktadır :

Şeriat'dan o kim kopara bir tâş,
Anın yerine komak gerek ol bâş.» 52).

5. «Devrân» ve «semâ'» hakkındaki düşünceleri :

Şeyh Nazmî Efendi'nin yaşadığı devirde, tekke mensupları ile medrese mensupları arasında cereyan eden tartışmaların başlıca konularından biri de «devrân» ve «semâ'» meselesi idi. Medrese mensupları bu hareketlerin şer'an câiz olmadığını iddia ederken, tekke mensuplarının ileri gelenleri de onların iddialarını çürütmeye yönelik risâleler yazmaktan geri durmuyor-

(49) Mi'yâr, vrk. 6 b.

(50) Hediye-yetül-İhvân, vrk. 145 a - 146 a.

(51) Mi'yâr, vrk. 12 a.

(52) A.g.e., vrk. 26 a.

lardı (53). Nazmî Efendi'nin şeyhi Abdü'l-Ehad Nûri Efendi de bu konuda bir risale yazmıştır (54).

Nazmî Efendi de, mensubu bulunduğu «Halvetiyye» tarikatının geleneğine tâbi olarak ve şeyhinin yolundan giderek, bu hareketlerin meşrû olduğunu kabul etmiştir. O, meşâyih-i kirâmın, «devrân» ve «semâ'ı Hz. Peygamber (S.A.S.)'den, «vecd halini kazanmak» ve bu halin uzun sürdüğü anlarda «vecd halinden kurtulup, normal şuur haline dönmek» istemesine dair vârit olan iki hadîse dayandırdıklarını belirttikten sonra (55), şu kısa izahı yapar :

«Fe-li-hâzâ, bir sâlikde taraf-ı beşeriyet galib olsa, envâ'i tevâcüdle tâlib-i vecd olub, gâh semâ', gâh devrân ile tahsil-i vecd iderler. Ve gâhi vârid-i kavi ve cezbe-i 'azime zahûruyla, beşeriyetlerinde tahammül kalmıyacak, semâ ve devrânla ve zikr-i cehri ile ve sâyir esbâb-ı ma'hûde ile teskin-i vecd itmek, sünen-i Rasûlü'llâh (A.S.) ve sünen-i meşâyih-i 'izâmdır.» (56).

Görüldüğü gibi, «devrân» ve «semâ'ın gerek vecd halini elde etmede, gerekse vecd halinden kurtulmada faydalı olduğu kanaatinde dir.

Yine O, bu fiillerin «mübtedî» sâlikler için, keşf ve şuhûd makamını elde etmede daha da faydalı, hatta zarûri olduğunu ifade eder.

Nazmî Efendi, «devrân»a ehliyetleri açısından insanları üç gurupta mütâlaa eder. Bunlar :

a) Hâki-tabiat (toprak tabiatlı) olanlar. Bu insanlarda hareket kabiliyeti yoktur. Onlardan hiçbir hareket sâdir olmaz.

(53) Meselâ: Dividci-zâde Mehmed-i Üsküdarî, «Halvetiler'in Devrine Dair Bir Risâle», Süleymâniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, No. 777/5. Yine, Çavdar Şeyhi Beşir Efendi, Niksar'lı İbrâhim Efendi ve Tatar İmâm Kefe'li Feyzi Efendi'nin bu konuda yazılmış birer risâlesi olduğunu, İ. Hakkı Uzunçarşılı haber vermektedir: (Osmanlı Tarihi, c. III/I, s. 350. Dipnot: 1, Ank., 1972 - 1976.

(54) «Risâle fi-Beyâni Devrânî' s-Süfiyye», Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmûd Ef., No. 3044/2.

(55) Hediyyetü'l-İhvân, vrk. 58 a-b.

(56) A.g.e., vrk., 58 a.

b) Âsumâni-tabiat (gökyüzü tabiatlı) olanlar. Bunlar, gökyüzünden inen yağmur ve güneş ışığının, bağ ve bahçelerde ağaçları ve meyveleri yeşerttiği gibi, daima hareket ve devrân ile müridlere ve sâliklere feyz ve kerem saçmakta olan insanlar (mürşidler)dir. Bunların yapmış oldukları «devrân» ve «semâ'», feyz-i ilâhî yağmuru ve hakikat güneşinin ışığıyla ilâhî marifetler ve sonsuz vâridâtтан müteşekkil meyvelerin, kalplerinde olgunlaşmasına sebep olur.

c) Arşî-tabiat (arş tabiatlı) olan. Bu da «kutb-ı irşâd»dır.

وترى الصبا لتحصيها جامدة و هي تمر من السحاب (57)

âyet-i kerimesinde, bütün feleklerin Arş'in tahrikine muhtaç olduğu belirtildiği gibi, bütün mürşidler de bu «kutb-ı irşâd»ın tahrikine muhtaçtır.

Nazmî Efendi bu anlayış içerisinde olmayan ve şartlarını taşımayan «devrân» ve «semâ'»ın câiz olmayacağını da şu şekilde ifade eder :

«Bir alay tahâretsiz, abdestsiz, bî-namâz lahm-ı gabit, bir yire cem'e olub, hevâ-yı nefle, husûsâ tâze oğlancıkların belin, boynun kucaklayarak sıçrayub kalgiyan bi-idrâkin «devrân»ı, Şerî'at ve tarikatda câiz ve mübâh olmayub, belki şiddet-i hurmet ile harâm olması mukarrardır. Fukahânın harâm didikleri, bunlar hakkındadır. Ehline kimesnenin sözü yokdur.»

Nihayet bu konuda son söz olarak şunları söyler :

«Mahsûl-i kelâm, «devrân» ehl-i şülûke mahsûsdur ve müfiddir ve'sselâm.» (58).

Nazmî Efendi'nin bu konu ile ilgili bir de şiiri vardır ki, meseleyi değerlendirişi açısından önemli olduğu için buraya almamız faydalı olacaktır :

«Derûn-ı 'âşika hâlet-fezâdır halka-i Tevhid.
Gıdâ-yı rûh-ı erbâb-ı vefâdır halka-i Tevhid.
Kimisi bülbülü güyâ, kimi gül ehl-i Tevhid'in.

(57) Neml, 88: «Bir de dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Halbuki onlar, bulut geçer gibi geçer.»

(58) A.g.e., vrk. 58 b - 59 a.

(59) A.g.e., vrk. 59 a-b.

Riyâz-ı «vahdet»e havz-ı 'atâdır halka-i Tevhid.
Mu'allâ tekyeler mey-hâne-i 'aşk-i ilâhidir.
Sarâb-ı 'aşkı bir câm-ı safâdır halka-i Tevhid.
Sebük-bârân-ı 'aşkın mahmelidir şevk-i Rabbânî.
Harim-i vuslata râh-ı Hüdâ'dır halka-i Tevhid.
'Aceb mi vâsil-ı sır-ı «bakâ» eylerse 'uşsâkı?
Tenevvür-i mâ-sivâ, süz-i «fenâ»dır halka-i Tevhid.
O şekl-i müstedir u nûr-ı feyz ile «semâ'» olsa,
Cihân-ı aşka hursid-i semâdır halka-i Tevhid.

İderler halka-i Tevhid'de tekmil-i nefis 'uşşâk.

'Atâyâ-yı füyûzât-ı Hüdâ'dır halka-i Tevhid.
Ehâdis-i sahiha ile olubdur sahih ey Nazmî.
Metaff-ı kudsiyân-ı Kibriyâ'dır halka-i Tevhid.» (59).

6. Bir sâlikte bulunması gereken başlıca özellikler hakkındaki görüşleri :

Nazmî Eendi, tasavvuf yoluna sülûk eden bir sâlikin bu yolculuğu başarıyla sürdürmesi ve gayesine ulaşabilmesi için birtakım özellikleri şahsında toplamış olması gerektiği üzerinde durur. Bu özellikler şunlardır :

Bir sâlik, her şeyden önce, Hakk'a giden yola ihlasla girmeli ve bu yolda karşılaşacağı her türlü meşakkat ve belâlara tahammül etmelidir. Bunun yanı sıra, Allah'ın bütün kullarına şefkatle muamele etmeli, bu muamelenin karşılığında onlardan hiçbir şey beklememelidir. O, ne bir kimseye düşmanlık etmeli, ne de başkasından düşmanlık görmelidir. Ayrıca, tevâzu'u asla elden bırakmamalıdır. Nitekim, tevâzû insanın, kibirlenmek ise şeytanın vasfıdır. Sâlik, kardeşlerini daima kendisine tercih etmeli, elinde olan nimetleri onlara ikram etmeli, bu hususta Mekke'li Muhâcîr'ler'i yanlarında misâfir edip, her şeylerini onlarla paylaşan Medine'li müslümanları örnek almalıdır. O, kendisinden hiç kimsenin zarar görmediği kimsedir. Sâlik doğruluğu asla elden bırakmamalı, öldürüleceğini ve parça parça edileceğini bilse dahî yalan söylememeli, sözünde sâdik olmalıdır (60). Gerçek bir sâlikin taşınması gereken temel hasletler şun-

(60) Mî'yâr, vrk. 25 a - b.

lardır : Mürüvvet, ihlâs, sıdk, istikâmet ve fütüvvet. Bunlarla beraber, yaşantısında «Şeri'at»la «tarikat»ı birleştirmelidir (61).

Bütün bu temel prensipleri şahsında toplayan bir sâlik, şahsi yaşantısında da şu hususlara dikkât etmelidir: Namazlarını kalp huzuru ile kılmalı, Teheccüd, Evvâbîn, İsrâk gibi nâfile namazlara devam etmeli, daima abdestli bulunmalıdır. Aynı şekilde nâfile oruçlara da devam etmeli, pazartesi ve perşembe günlerini, «Eyyâm-ı Beyzâ» denen, her ayın 13, 14 ve 15 inci günlerini oruçla geçirmeli, hattâ mümkünse «Savm-ı Dâvûdi»yi, yani gün aşırı oruç tutmayı icrâ etmelidir. Nazmî Efendi bu konuyla ilgili olarak bir beytinde şöyle der :

«Ki savm ile olur esrâr u 'irfân.
Yemeği çok yiyen olur mu insân?» (62).

Bunların yanı sıra, Allah ile ünsiyet niyetiyle «halvet» ve «uzlet»i tercih etmelidir. Bunları da asla dünyevi menfaatler elde etmeye vasita yapmamalıdır. Sâlik, halk arasında meshûr olmaktan sakınmalı, şöhretin kendisi için bir âfet olduğunu bilmelidir :

«Bilinme dimiş iken Fahr-i 'Âlem,
Bilinmek isteyen olur mu âdem?
Didi hem şöhret oldu âfet-i cân,
Kiyar mı cânına hiç 'âkıl olân?» (63).

Yine sâlik, mümkün olduğu kadar az yemeli, yediği şeylerin de helâl olmasına dikkât etmelidir. Çünkü açlık nûr, tokluk ise zulmettir. Tokluk ma'rifet kapısını kapatır ve kişiyi Hakk'ın kapısından uzaklaştırır. Nitekim bu hususta şöyle denilmektedir :

«Eğer ten besler isen fil olasın.
Gıdâyı rûha vir Cibril olasın.» (64).

Aynı şekilde, sâlik az uyumaya da dikkât etmelidir. Bu konuda da şöyle der :

(61) Hediyyetü'l-İhvân, vrk. 180 a - b.

(62) Mî'yâr, vrk. 12 a - b.

(63) A.g.e., vrk. 12 b - 13 a.

(64) A.g.e., vrk. 13 b.

«Harâm olsun gözüne hâb-ı gaflet.
Uyur mu 'aşık-ı didâr-ı Hazret?» (65).

Bir sâlik aynı zamanda az konuşmalı, konuştuğu zaman da boş şeyler konuşmamalıdır. Onun dili daima Allâh'ı zikirle meşgul olmalı ve böylece kalbinin de zikretmesine yardımcı olmalıdır. Bilhassa «zikr»i asla elden bırakmamalı, bu yolda çokça göz yaşı dökmeli ve her türlü zahmete katlanmalıdır:

Bütün bu saydığımız özellikleri kendisinde toplayan bir sâlik, nefsini, kalbini ve rûhunu temizleyip saflaştırmış, şeytanın ve şehvânî arzuların tasallutundan kendisini kurtarmış olur. Böylece de kısa zamanda «merâtib-i nefs»i kâtederek, «ârif-i bi'llâh» ve «kâmil» bir zât olarak Hakk'ın rızasına nâil olur (66).

Burada da gördüğümüz gibi, Şeyh Nazmî Efendi, bir sâlikte bulunması gereken bu özellikleri sıralarken, aynı zamanda İslâm ahlâkçılarının «ferdî ahlâk»la ilgili olarak üzerinde durdukları ve geliştirdikleri hususları dile getirmekte, böylece, bir «iyi ahlâklı» ve «kâmil» insan modeli çizmeye çalışmaktadır.

7. Dünya hayatına bakışı :

Şeyh Muhammed Nazmî Efendi, dünya hayatını değerlendirirken, genel olarak İslâm mütasavvıflarında görülen müşterek bir tutumdan ayrılmamakta ve bu hayata bir dereceye kadar değer verip, daha fazla kıymet atfetmektedir. Onun gözünde dünya, çok kısa bir müddet ikâmet edilip, daha sonra terkedilecek olan bir «misafirhâne»den başka bir şey değildir:

«Bu cihâna gelen elbette göçer,
Bâde-i mevî büyük küçük içer.
Bu misâfir-hânenin âyini bu.
Konmada, göçmede, gelmede kamû.
Rağbet itmez bu cihâna: 'ârifân.
Kim, değil cây-ı ikâmet bi-gümân.» (67).

Bu dünya hayatının sonunda madem ki ölüm vardır, o halde değer verilecek bir hayat değildir. Nitekim Allâh'ın en sev-

(65) A.g.e., vrk. 14 a.

(66) A.g.e., vrk. 14 b - 15 a.

(67) Hediyetü'l-İhvân, vrk. 160 a.

gili kulları olan peygamberler ve veliler bile bu dünyadan göçüp gitmişlerdir :

«Kalmadı dünyâda gitdi enbiyâ.
Göçdüler hep evliyâ vü asfiyâ.
Kalmadı 'âlemde mahbûb-ı Hüdâ.
Göçdü dünyâdan Muhammed Mustafâ.
Eylemez gayriye 'ârifler nazar.
Anlara kurb-ı Hüdâidir muntazar.» (68).

O, bu haliyle dünya hayatını bir uykuya ve akıp giden bir suya benzettir :

«Cihânın varlığı bir hâba benzer.
Kişinin 'ömrü câri âba benzer.
Tayanma âba, rağbet itme hâba.
Girersin 'âkıbet zîr-i türâba.» (69).

Şu halde bu hayat, fânî ve çok kısa olduğuna göre, onda mevcut olan nimetlere gereğinden fazla değer verip aldanmak gerektiği gibi, onun dertlerine, ızdıraplarına, meşakkatlerine ve yoksulluklarına da fazla aldırış etmemek ve onlar vasıtasıyla buhran içerisine düşmemek gerekir. Çünkü o hayatla beraber, onun dertleri de bir gün sona erecektir. Bundan dolayıdır ki, önemli olan Allah'ın rızasını kazanıp, ebedi saâdeti elde etmeye çalışmaktır. Bunun için ne gerekiyorsa, bu hayatı o yolda sarfetmek gerekir.

İşte bu manada, çok kısa ve geçici olan dünya hayatında mutlu ve huzurlu olabilmenin başlıca iki önemli şartı vardır :

1. Dünya hayatına rağbet etmemek, dünyaya matuf herhangi bir talepte bulunmamak ve eldeki mevcut nimetlere şükretmek. Nazmî Efendî bu meseleyi «Divân»ında yer yer dile getirir. Bazılarını zikrederim :

«Ey eyleyen heves-i bezm-i devlet-i dünyâ,
Sakın sakın mey-i mihnetle olmadan ser-mest.
Humâr-ı bâd-ı hazân ile pâ-y-mâl olur
Nesim-i feyzle olmuş iken çemen ser-mest.
Müdâm hûn-ı ciğër nûş ider dil-i Nazmî.

(68) A.g.e., vrk. 160 a.

(69) A.g.e., vrk. 134 a.

Şarâb-ı cevri ile ammâ o sim ten ser-mest.» (70).

«Dünyâya heves iden olurmuş çü har.

Hayvânlığa itmek i'tibâr galat.» (71).

«Dünân-ı 'asrdan sakın olma ümmîd-vâr.

Lâyık değildir 'ârife Nazmiyâ ricâ-yı dil.» (72).

«Eyleme beni bu halka yâ Rab muhtâc.

Lütfunla bana kanâ'at ebvâbın aç.» (73).

«Bu ni'mete Nazmî her nefes şükr it kim,

Bir katrâ iken gönül ola bahr-i 'atâ.» (74).

2. Bu dünyada insanın başına gelen her şeyi Hak'tan bilip, «kazâ» ve «kader»in birer tecellisi kabul etmek ve onların hepsine râzî olmak. Bu hususta söylediği şiirlerden bazıları da şunlardır :

«Râhat olur ol kis ki «kazâ» ya ola râzî.

Yohsa feleğin vaz'-ı yamânı çekilir mi?

Bir sohbet olursa o cefâ-dû ile Nazmî,

Ağyâr-ı harın bâr-ı girânı çekilir mi?» (75).

«Hükm-i «kader» u «kazâ»ya gel teslim ol.

Âsûde-derûn, vâcibü't-tekrin ol.

Düş rişe gibi bu rüzgârın önüne.

Tâ rif'atle cesed-i ber-ta'zim ol.» (76).

«Olmam elem-keşide vaz'ı zamâna ben.

Başâ gelen «kazâ» vü «kader»den zuhûr ider.» (77).

Ancak Nazmî Efendi, «kazâ» ve «kader»e rızâ göstermek ve Hakk'a teslim olmak gerektiğini ifade ederken, kötülükleri defedip, iyilikleri elde etme hususunda hiçbir çaba sarfetmemek gibi bir mana kast etmemekte, bilâkis bu konuda gereken her türlü tedbiri almakta asla gevşeklik göstermemek gerekti-

(70) Divan, vrk. 27 b - 28 a.

(71) A.g.e., vrk. 55 b.

(72) A.g.e., vr. 43 a.

(73) A.g.e., vrk. 54 a.

(74) A.g.e., vrk. 53 b.

(75) A.g.e., vrk. 52 b.

(76) A.g.e., vrk. 56 a.

(77) A.g.e., vrk. 36 a.

ğini ve yapılan işlerde dikkâtlî olmanın lüzumunu da ifade etmektedir :

«Her ne gelirse başına âsâr-ı kârdır.
Bilme felekden, anlama cürm-i zamânedir.
Nazmî olurdu hâtır-ı 'ârif keder-pezir,
Zâhir olan safâdır, ol âyine-i hânedir.» (78).

O, bu dünyada çekilen zahmetleri, hakiki mutluluğu elde etmek için bir vesile kabul eder. Tıpkı gülün hatırı için dikenin acılarına katlanan ve hattâ ondan zevk alan bülbül gibi, «vuslat-ı Hakk»a eriştirecek birer vesile oldukları için, dünyanın derdine, zahmetine ve gamına aldırış etmez ve onlardan adeta zevk alır. O'nun bu hali şu mısralarda açıkça görülmektedir :

Bülbüllere güllerde mahfeldir bâğ.
Ammâ has u har u zâğa menzildir bâğ.
Bir küşe-i râhatı tehi bulmak güç.
Fil-cümle yine safâya mahmeldir bâğ.» (79).

«Hicrândır olan vâsıl-ı Cânân-bâ'is,
Zulm ü gam olur safâ vü dermân-bâ'is.
İt haşyet-i Hakk'la dolu girye.
Kim, girye olur 'atâ-yı Rahmân-bâ'is.» (80).

«Sirr-ı ahkâm-ı «kazâ»dır sebb-i şu'unât-ı zuhûr.
'Ârif-i billâh çekmez 'âlemin derd ü gamın.
Zehr-i hirmân-ı firâk u hicr olur Nazmî bana.
Nüş idersem ka'be-i vaslın eğer kim zezemin.» (81).

«Huzûr-ı kalbi genc-i gamda tahsil eyledim Nazmî.
Misâl-i tıfl-ı nâ-dân ârzü-yı inbisât itmem.» (82).

Dünyevi hayatı bu şekilde değerlendiren Nazmî Efendi, dünyaya aynı zamanda bir «işren-hâne» gözüyle bakar ve orada hakiki manada «zevk» diye bir şeyin bulunmayacağını da şu mısrasıyla dile getirir :

(78) A.g.e., vrk. 47 a.

(79) A.g.e., vrk. 55 b.

(80) A.g.e., vr. 54 a.

(81) A.g.e., vrk. 47 a.

(82) A.g.e., vrk. 45 a.

«Nazmiya olmaz bu 'işret-hâne-i 'alemde zevk.» (83).

O'na göre, dünya mihnetlerle doludur. Orada «safâ» diye bir şey yoktur. Bu hususu da şu şekilde terennüm eder :

«Bakâ-yı devlet-i dünyâ bir bakâ olmaz.
Safâsı mihnet olur, mihneti safâ olmaz.
Hemîşe hânkâh-ı 'âlem-i harâbâtın,
Serâsı 'arsa olur, 'arsası serâ olmaz.
Giderse böyle harâb ola kişver-i şâdi.
Binâsı köhne olur, köhnesi binâ olmaz.» (84).

Aynı zamanda, bu dünyada hakiki dostların bulunmayacağından yakınır :

Efgânına bir nedim-i sâdık yokdur.
Bu dünyada hem-dem-i muvâfık yokdur.
Bir küşede bin elemle sen cân virsen,
Bir hâtırını sorar münâfık yokdur.» (85).

Yine, ebedi hayatta fakir olmak istemeyen kimsenin, bu dünyada fakirliğe kanâat edip, zenginlik istememesi gerektiğini de şu rubâilerinde dile getirir :

«Gel itme dilâ hevâ-yı kâlâ-yı ğinâ.
Tâ olmayasın fakir-i dâr-ı 'ukbâ.
Âlâyiş-i fâniye nigâh itsün mi,
Hemvâre olan nazar-gehi rûy-i Bakâ?» (86).

«Sûfi ki 'adem ola anın zât u sıfâtı,
Bir şey'e nice mâlik olur anla bu râhı.
Bu meşhede hem «fakr» didi ehl-i hakikat.
Çün «fakr» tamam ola, kalur bâki İlâh'ı.» (87).

Görüldüğü gibi, Şeyh Nazmî Efendi bu dünya hayatına çok az değer vermekte, onun elemine de neş'esine de asla aldırış etmemektedir. O'nu alâkadar eden bir tek şey var, o da Allah'ın rızasını elde etmek ve «vuslat» makamına yükselmektir. Bu dün-

(83) A.g.e., vrk. 38 b.

(84) A.g.e., vrk. 37 b.

(85) A.g.e., vrk. 54 b.

(86) A.g.e., vrk. 53 b.

(87) Hediyyetü'l-İhvân, vrk. 180 a.

yada yapılması gereken şey, bu fânî hayatı, bu gayeye ulaş-
bilmek için iyi şekilde değerlendirmektir.

Bütün bu düşünceleriyle Nazmî Efendi, samimî bir müslü-
man, hakikî bir Hak yolcusu ve temel prensiplerden taviz ver-
meyen ideal bir İslâm mutasavvıfı olarak değerlendirilmesi ge-
reken bir şahsiyettir.